

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ЯДРА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ

О.Г. Топчієв, В.В. Яворська

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

м. Одеса, Україна

Обговорюються базові поняття сучасної географії, що формують її теоретичне ядро. Показані головні напрями предметної трансформації вітчизняної географії.

Ключові слова: *географічна оболонка, ландшафтна оболонка, довкілля, предметна область географії.*

O.G. Topchiev, V.V. Yavorskaya. Formation of theoretical nucleus of modern Ukrainian geography

The basic concepts of contemporary geography, forming its theoretical core, are discussed. The main directions of the objective transformation of domestic geography are shown.

Key words: *geographic envelope, landscape envelope, environment, subject area of geography.*

Географічна наука, як і всі інші галузі знань, постійно нарощує і поглиблює свій теоретичний потенціал співставної з новими запитами суспільства та розвитком загальнонаукової методології. В умовах становлення державності, радикальних політичних, економічних, адміністративно-територіальних реформ, курсу на євроінтеграцію і світові ринки вітчизняна географія долає радянські стереотипи і міфологеми і критично переглядає свої теоретико-методологічні засади. Огляди сучасних запитів до географічної науки і відповідних їй завдань широко обговорюються і дискутуються у публікаціях та на наукових форумах географів. Відбувається потужна трансформація теоретичного базису географічної науки, її концептуально-понятійного апарату, формуються нові наукові напрями, базові категорії та концепції.

Географія спирається на фундаментальне емпіричне підґрунтя. За свою більш ніж двох з половиною тисячолітню історію географічна наука накопичила величезний фактологічний матеріал у вигляді карт і атласів, матеріалів інструментальних спостережень, експедицій, натурних обстежень, наукових розробок і робіт, навчальних посібників і популярних видань. В умовах сучасної наукової революції з масовим поширенням геоінформаційних технологій, формуванням різноманітних баз даних і геоінформаційних систем, з використанням аерокосмічних технологій і методів дистанційного зондування земної поверхні фактологічний базис географії експоненційно, іноді вибухоподібно зростає і потребує якісно нового теоретико-методологічного осмислення. І це виключно вагомий чинник поступального розвитку теорії географії.

Географія – єдина серед наук, своєю предметною областю охоплює і природні, і соціально-економічні компоненти земної оболонки. І ця методологічна особливість географічної науки забезпечує її активну участь і певне лідерство у дослідженні проблем взаємодії суспільства з природним середовищем, які стають чи не найбільш актуальними у подальшому цивілізаційному поступі людства [1, С.65].

Географи поставили і активно розробляють проблему раціональної територіальної організації життєдіяльності суспільства. У світовій географії стає нормою ландшафтне планування і планування територій, формування екологічних мереж, використання в управлінні регіональної економіки та регіональної політики. Загальна цільова настанова всіх цих напрямів – екологічно безпечне й економічно ефективне використання природного і соціально-економічного потенціалу території, поєднане й комплексне впорядкування природного середовища, розселення населення, розміщення всіх видів і форм господарської та духовної діяльності. Саме у такому контексті розроблена і затверджена Законом України (2002 р.) «Генеральна схема планування території України».

На даний час становлення теоретичного ядра географії має такі головні напрями:

- розроблення теорії ландшафтно-оболонки Землі (ЛОЗ) як інтегральної соціо-природної геосфери, як єдиного й цілісного об'єкту системи географічних наук;
- обґрунтування концепції довкілля – прикладного конструкту ЛОЗ, що інтегрує всі складові геосфери – природні та соціально-економічні, і змістовно доповнює і розширює поняття «навколишнє середовище»;
- трансформація предметної області географії, в якій традиційні напрями природничо-та суспільно-географічних досліджень повинні поєднуватися з комплексним та інтегральним розглядом ЛОЗ як цілісної геосфери;

- конструктивний перегляд навчальних планів і програм підготовки географів відповідно до сучасного розуміння предметної області географії, введення нових курсів і дисциплін, що розглядають ЛОЗ, довкілля та інші теоретичні й прикладні конструкти земної оболонки – єдиного й цілісного об'єкта географічних досліджень[2, С.12].

Чи не найбільш складною у формуванні теоретичного ядра для вітчизняної географії є проблема ідеалізованого об'єкту географічної науки –го головної складової теоретичного базису будь-якої науки. З одного боку, від зародження географії її об'єкт визначали доволі чітко – земна поверхня, земна оболонка. З другого – галузева диференціація географічних наук помітно ускладнила розуміння такого об'єкту та його дефініції. У середині ХХ ст. у вітчизняній географії на роль такого об'єкта претендувало поняття «географічна оболонка», розроблене фізико-географами, яке визначали як суто природний феномен. За таким підходом, який ще певною мірою прослідковується у навчальних програмах і посібниках шкільної та університетської географії, до складу земної оболонки населення та штучний матеріальний світ, створений людиною, не включають. Географічна оболонка – глобальна природна система, і все[3, С.4].

Сучасні концепції формування земної оболонки розглядають цей процес як послідовне зародження, розвиток і накладання різних компонентних геосфер. Геохронологія поступального компонентного ускладнення земної оболонки виглядає так: від абіотичного – до біотичного (зародження життя); від асоціального (без людини) – до соціального; від доцивілізаційного (без виробництва) – до цивілізаційного й антропо-техногенного розвитку. Географічна оболонка представляє земну оболонку лише за її природними компонентами, і такий підхід і можливий, і потрібний. Відсутнє поняття, що представляє земну оболонку як цілісну й інтегровану соціо-природну геосферу. Необхідно або змістовно розширити традиційну «географічну оболонку», включаючи до її складу соціально-економічні компоненти земної оболонки, або ввести нове поняття. Другий варіант більш вірний, оскільки географічна оболонка вже стала одним з базових понять географії. Пропонується термін «ландшафтна оболонка Землі», який вже використовується географами в окремих розробках і який може і повинен, на нашу думку, стати базовим поняттям для позначення ідеального об'єкту географічної науки[4, С. 28].

Ще одне базове поняття теоретичного ядра географії – довкілля. Географів завжди цікавило середовище життєдіяльності суспільства, яке у різні часи визначали як природне середовище, географічне середовище, навколишнє середовище. Спочатку переважали природно-географічні підходи: оточення людини трактували переважно як навколишнє природне середовище. У наш час розробляють концепції, в яких навколишнє середовище суспільства представлене максимально повно й інтегровано. Введений новий термін «довкілля», який охоплює і природне середовище, і штучний матеріальний світ, створений людиною, і саме населення з його економічною та духовною діяльністю.

Географічне дослідження довкілля спираються на такі постулати:

= біосфера відіграє роль «мега-довкілля» по відношенню до всього населення і світового господарства;

= довкілля являє собою фрагмент ландшафтної оболонки Землі, що містить всі її компоненти і потребує комплексних географічних досліджень;

= географи розглядають довкілля як простір взаємодії природи і суспільства;

= довкілля – арена життєдіяльності суспільства, розселення населення, розміщення всіх видів його господарської і духовної діяльності;

= склад і якісну характеристику довкілля характеризує територіальне поєднання головних компонентів ландшафтної оболонки Землі – природного середовища, населення з його господарською та духовною діяльністю, штучного матеріального світу, створеного людиною;

= на довкілля поширюються принципи територіальної організації ландшафтної оболонки, і його простір підлягає ландшафтному, розселенському (екістичному) та соціально - економічному територіальному плануванню;

= головним напрямком у геопросторовій організації довкілля виступає екологічний імператив (моральний закон).

Довкілля виступає своєрідним концептуально-понятійним конструктом від базового поняття «ландшафтна оболонка»: ландшафтна оболонка Землі – загальний і цілісний об'єкт всієї системи географічних наук, а довкілля – його конструктивний інваріант для прикладних географічних досліджень.

Література:

1. Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О., Яворська В.В. Концепція довкілля – сучасний напрям інтеграції природничо – та суспільно-географічних досліджень // УГЖ. 2017 .№3. –с.64-70.
2. Голубець М.А. Середовищезнавство – в географічну науку //УГЖ. 2015. №2. – 10-15.
3. Олійник Я. Тенденції розвитку географічної науки // Економічна та соціальна географія – К.: 2016. – Вип.. 75, с. 3-6.
4. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. /географічний аспект/, за ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика, 2005.
5. Шищенко П. Г., Гавриленко О. П., Муніч Н. В. Геоекологія: теоретичні та практичні аспекти. – К.: Альтерпрес, 2014. – 468 с.